

В І Д Г У К

на дисертацію А.В. Мінгораєвої *“Семантико-синтаксичні та комунікативно-функційні особливості протиставлення в англійському, німецькому, французькому, російському та українському художньому мовленні початку ХХІ століття”* [Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. – 241 с.], подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

У справі осягнення феномену “речення” мовознавство пройшло кілька етапів. З часів граматики Пор-Рояль до трансформаційної граматики Н. Хомського / Дж. Катца вивчалася переважно синтаксична форма речення. Пізніше стали досліджувати семантику речення (Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булигіна, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, І.П. Сусов та ін.), а у 90-ті роки розпочався комунікативний період у тісному зв’язку з когнітивним (А.В. Бондарко, М.В. Всеволодова, Г.А. Золотова, В.І. Карабан, О.Г. Почепцов, І.С. Шевченко та ін.). У кожному з цих напрямів актуалізувалась одна із граней трихномічної природи мовного знака, що узгоджується з поділом лінгвістики на синтактику, семантику й прагматику (Ч. Морріс).

Тож поєднавши здобутки попередніх напрацювань, синтаксичні студії сьогодення базуються на інтегративному (синкретичному, синергійному) розумінні граматичної (під)системи мови, який характеризується підвищеним інтересом науковців до когнітивно-комунікативних витоків речення. У рамках цього підходу в новому світлі постають і дослідження окремих конструктивних сегментів простих і складних реченнєвих утворень. Такі явища, як другопредикативні конструкції (у т.ч. й еліптичні, парцельовані, аплікativні), право- та лівостороннє гілкування, когнітивне аранжування та багато інших підлягають сьогодні інтенсивному науковому переосмисленню.

До них належить і така категорія складної логіко-семантико-функційної природи, як протиставність. Саме вона й складає об'єкт наукової рефлексії дисертації А.В. Мінгораєвої.

Протиставна конструкція (далі – ПК) спирається у своєму конституюванні на феномен *tercius comparationes* – порівняння двох відмінних сутностей на основі третього. Як відомо, протиставними конструкціями заповнений не лише художній, але інші буттєві та інституційні дискурси будь-яких лінгвокультур. Інакше кажучи, реченнєві побудови зі вкрапленнями протиставності належать до вельми частотних феноменів синтаксису природних мов, а тому постають однією з доволі продуктивних категорій дискурсу. З огляду на це методика їх аналізу в близько- та неблизькоспоріднених мовах потребує визначення нових принципів і критеріїв, типологізації та інвентаризації з подальшим виявленням спільних і відмінних рис / характеристик / параметрів.

З огляду на це **актуальність** рецензованої праці не викликає сумніву. Вона зумовлена незмінним інтересом синтаксичної думки до всебічного вивчення логічно навантажених конструкцій у складі речення – одиниці найвищого рівня мовної системи, на якому, власне, й відбувається комунікація. Будучи багатоаспектним феноменом, ПК відбиває закономірності й специфіку інтерактивної взаємодії комунікантів у різних лінгвокультурах. Застосування зіставно-типологічного підходу до аналізу англійських, німецьких, французьких, російських та українських ПК є необхідним для виявлення динамічних процесів у розвитку їхнього граматичного ладу та визначення спільних і відмінних рис і тенденцій у становленні нормативного синтаксису цих мов.

Не можна не погодитися з авторкою дисертації в тому, що протиставлення є радше мовленнєвою, ніж мовною категорією, яка виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою, що тримається на трьох китах: референтність, часова віднесеність і мовне упакування (с. 203). Воно конститується в опорі на лише їй інгерентно властиві параметри, тобто на ті, що не є властивими близьким чи схожим синтаксичним побудовам.

Власне кажучи, у цьому й полягає діалектика генерування ПК, яка вільно чи довільно й визначає алгоритм викладення матеріалу. Будучи підпорядкованою чітко сформульованій меті й конкретним завданням, композиція роботи складається з двох блоків – теоретико-методичного (розділ 1) і дослідницького

(розділи 2 і 3). Попри доволі помітний дисбаланс в оформленні розд. 1 (§ 1.1 \approx 80%, § 1.2 \approx 20%), видається, що архітектоніка дисертації витримується у логічно окреслених пропорціях, визначаючись прагненням до переконливого аналізу ПК у двоєдиній системі координат – моно- та поліреферентності – та, відповідно, до представлення лінгвістично релевантної картини використання конструкцій, заявлених в якості об'єкта дослідження.

Методологічно інтегральним началом усіх структурних рубрик дисертації є когнітивно-комунікативна парадигма вивчення мови в її функціонуванні. Саме вона, вважає авторка, уможливорює пояснення механізмів використання ПК. Оскільки функційно-комунікативний потенціал цих конструкцій зумовлюється як інтра-, так і екстралінгвальними чинниками, то природно, що в їх продукуванні важливу роль відіграють антропологічні (комуніканти з їхніми соціальними ролями, статтю, віком), когнітивні (інформація, структура знань, досвід), комунікативні (ситуація, час, місце, мета спілкування) та інші фактори. Цілком логічно, що такий підхід дозволив авторці побудувати свою роботу на концептуально виважених положеннях про взаємодетермінованість когнітивно-семантичної організації та комунікативно-функційних засад вживання досліджуваних конструкцій, а також про їхню структурну організацію.

Дослідження ПК в єдності їх когнітивних і комунікативних параметрів на матеріалі англійської, німецької, французької, української та російської мов проводиться вперше, що й зумовлює *наукову новизну* роботи. Її інноваційність полягає і в системному підході до об'єкта наукової рефлексії, що дозволило окреслити механізм генерування ПК у п'яти лінгвокультурах у вигляді двох провідних напрямів (структурно-семантичного, комунікативно-функційного) на підставі ізо- та алломорфних характеристик, а також визначити залежність продуктивності типових структурно-семантичних моделей від комбінаторики певних параметрів протиставлення. Не меншу інновативну цінність має й опис кореляції між специфікою поєднання синкретичних параметрів протиставлення і його когнітивною складністю та встановлення спільних і відмінних рис у використанні типів і видів КП у різноспоріднених мовах, а також інвентаризація засобів їх втілення.

Загалом робота А.В. Мінгораєвої дозволяє по-новому поглянути на співвідношення таких одвічних проблем мовознавства, як мова і суспільство, мова і

мислення, мова і культура, мова та її користувач. Більш того, вельми цінним моментом дослідження є з'ясування впливу логічних відношень між протиставленими предметами чи ознаками на спосіб їхнього мовного аранжування. Неодмінну цінність являють собою ті узагальнення (с. 206), які мають прогностичний характер і які можна поширити на інші природні мови.

Однак попри незаперечну позитивну оцінку роботи, доцільним буде висловити деякі *зауваження*.

1. Попри ґрунтовний мультидисциплінарний огляд праць, поглядів і концепцій протиставності, в роботі, на жаль немає ані робочого, ані запозиченого автором визначення об'єкта дослідження – категорії протиставлення і, відповідно, дефініції ПК. Не менш скупі й не зовсім конкретно наводяться й три критерії їх виокремлення з-поміж близьких і/або споріднених синтаксичних явищ у методиці аналізу (с. 68), та й ті подаються без прикладів, без всебічного опису та пояснення механізму добору, в результаті чого вони (критерії) виявляються на перевірку не достатньо інформативними. Так, у реченнях типу*настрій у вас уже кращий, аніж раніше* (с. 126), *Her voice was hard and soft at the same time* (с. 145), *Früher hat sie besser ausgesehen* (с. 148) та в багатьох інших доволі складно впізнати протиставлення (особливо імпліцитно втіленого) без формальних / формалізованих дослідницьких процедур. Як видно на цих прикладах, критерії, якими покористовується авторка (наявність щонайменше двох ознак референтів; наявність предмета протиставлення, наявність контрарних чи контрадикторних відношень), мабуть, не є вичерпними. Саме в методиці аналіз мав би рясніти процедурами, пробами, прийомами, трансформаціями і, головне, прикладами, яких тут немає. На жаль, так необхідна для будь-якого дослідження методична конкретика добору підмінена теоретичною абстрактністю міркувань щодо нього.

2. Це стосується і дещо скупуватої методики виділення таксонів, що належать до сфери предмету аналізу (§ 1.2): якщо з типами (моно- і поліреферентні ПК) більш-менш все зрозуміло, то їх спадні таксони (підтипи, /під/види) викликають деякі питання. У стороннього читача виникає враження, що вони з'являються якимось раптово і ні звідки, як деяка апріорна даність. Знову не вистачає чітких критеріїв - схем, алгоритмів і трансформів. Скажімо, незрозуміло, чому вищими таксонами ієрархії визнається опозиція "однореферентність vs поліре-

ферентність", а не, скажімо, "контрарність vs контрадикторність"? Інакше кажучи, порядок слідування спадних таксонів у науковій картині автора, напевно, має свою логіку, і цю логіку слід було якось експлікувати на сторінках дисертації. Відповідно, залишається незрозумілим і спосіб підрахунку досліджуваних явищ. Так, таблиці в додатках Б і В наводять цифри, які перевищують по вертикалі кількість ПК (1709), заявлену в матеріалі дослідження (с. 18). Це означає, що в таблицях в одній купі могли опинитися явища різного ієрархічного підпорядкування – висхідного та низхідного.

3. Кожний із двох дослідницьких розділів має назву "семантико-синтаксичні типи... протиставлень". Нагадаємо у цьому зв'язку, що розділ мовознавства під назвою "синтаксична семантика" вивчає семантичну структуру речення, тобто його "абстрактне мовне значення, що становить собою відношення семантичних компонентів, які формуються взаємною дією граматичних і лексичних значень членів речення"¹. З відповідністю цій істині підрозділів § 2.1, § 2.2, § 3.1, § 3.2 можна й треба погодитися, бо в центрі уваги тут є інформаційний зміст мовних ПК та організація втілюваних ними значень. Щоправда, один факт потребує все-таки пояснень: коли говорять про синтаксичні особливості (§ 2.1, § 2.2, § 3.1, § 3.2), то ми очікуємо опис не просто експліцитних та імпліцитних втілень чогось, а ще й опис / інвентар / перелік конструктивних моделей такого втілення (для ПК це є зіставне, протиставне і допустове речення, сурядне і підрядне словосполучення, компаративна конструкція тощо).

Основні ж питання виникають стосовно § 2.3 і § 3.3. По-перше, чому комунікативні функції ПК потрактовуються у рамках синтаксичної семантики (див. назва розділів), а не комунікативного синтаксису? По-друге, чому тут має місце деяка нерядопокладеність функцій та їх назв – з одного боку, маємо справу з низкою наративних функцій (нереалізованого наміру, натяку, уточнення, перебільшення), з іншого, – з формально-логічними категоріями (протиріччя, диз'юнкція)? Скажімо, чому протиріччя оголошується функцією, якщо воно фігурує в майже половині семантико-синтаксичних типів, де воно функцією не оголошується? Загалом виходить, що назва двох дослідницьких розділів потребує більшої термінологічної точності: не семантико-синтаксичні, а семантико-функційні чи семантико-комунікативні типи.

¹ Русская грамматика (в 2 т.) / Гл. ред. Н.Ю. Шведова. – М.: Наука. 1980. – Т. 2: Синтаксис. С. 124.

4. Побажання технічного порядку:

- слід більш прискіпливіше ставитися до наукового стилю – пор: *цей етап... дозволив висновувати, що...* (с. 69), *українська філологія Л.В. Кардаш* (с. 70), *мовці п'яти мов* (с. 71), *імпліцитний спосіб вираження* (с. 71, 239) та ін.

- потрібно чітко розрізняти феномени "матеріал" і "приклад" (фраза типу "*матеріалом дослідження слугували 1709 прикладів протиставних конструкцій*" (с. 18) не є коректною), бо приклади – це лише (вдало підібрана) ілюстрація матеріалу – речення, висловлення, конструкції тощо;

- слід уникати занадто довгих назв роботи, бо вони не увиразнюють її оригінальність (назва цієї праці виглядала б краще, якби починалася з *семантико-функційних особливостей протиставлення*).

Висловлені зауваження не торкаються основного змісту дисертації та не знижують її загальну позитивну оцінку. Навпаки, **достовірність** результатів, вірогідність положень і валідність висновків забезпечується опрацюванням солідного списку фахової літератури, застосуванням коректних методів аналізу, за допомогою яких опрацьовано достатній обсяг матеріалу. Вона наочно підкріплюється рисунками, таблицями й цифровими викладками.

У цілому дисертація А.В. Мінгораєвої є концептуально завершеною працею у галузі порівняльно-історичного та типологічного мовознавства з яскраво вираженим когнітивно-комунікативним підходом. Вона становить собою зрілий науковий твір, у якому отримано нові обґрунтовані дані, що в сукупності вирішують конкретну наукову проблему, яка має суттєве **теоретичне значення** для таких галузей мовознавства, як лінгводискурсологія, лінгвокультурологія, лінгвопоетика, лінгвосеміотика, зіставне мовознавство тощо.

Практична значущість дисертації визначається можливістю застосування отриманих результатів у нормативних курсах лінгвістики – лексикології і теоретичної граматики, у спецкурсах з комунікативної лінгвістики, дискурсології, на заняттях з аналітичного читання та інтерпретації тексту. Окремі результати можуть виявитися корисними для створення навчально-методичних посібників відповідної тематики.

Перспективність розвідок у цьому напрямі полягає і в тому, що робота може послужити "сценарієм", за яким можна й треба вивчати аналогічні явища на матеріалі інших природних мов.

Дисертація написана коректною мовою, гарно виконана в технічному відношенні, вирізняється продуманістю й добротною виконання. Її авторка проявила себе вдумливим, серйозним і сумлінним дослідником, здібним до самостійного й творчого вирішення складних проблем лінгвістичної науки.

На підставі детального знайомства з текстом, авторефератом та основними публікаціями вважаю, що дисертаційне дослідження *“Семантико-синтаксичні та комунікативно-функційні особливості протиставлення в англійському, німецькому, французькому, російському та українському художньому мовленні початку ХХІ століття”* відповідає "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 656 від 19.08.2015 і № 1159 від 30.12.2015), а його авторка, МІНГОРАЄВА Анна Володимирівна, **заслуговує** на присудження їй пошукованого наукового ступеня за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

Офіційний опонент

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
національного університету "Запорізька політехніка" А.М. Приходько

Підпис доктора філологічних наук,
професора **Анатолія Миколайовича ПРИХОДЬКА** засвідчую:

Учений секретар
національного університету
"Запорізька політехніка"

В.В. Кузьмін